

VENIJA BOBNJARIĆ-VUČKOVIĆ
Hrvatski restauratorski zavod Zagreb
Restauratorski centar Ludbreg
vvuckovic@h-r-z.hr

Primljeno: 02. 02. 2012.
Prihvaćeno: 17. 04. 2012.

O PROBLEMU ČUVANJA, OBNOVE I PREZENTACIJE POVIJESNOG TEKSTILA VELIKOG FORMATA (NA PRIMJERU CEHOVSKE ZASTAVE IZ MUZEJA GRADA KOPRIVNICE)

U tekstu će ukratko biti obrađena tema cehovskih zastava kao tekstilnih muzejskih predmeta velikog formata, i to na primjeru cehovske zastave iz Zbirke cehalija Muzeja grada Koprivnice na kojoj je proveden konzervatorsko-restauratorski postupak u svrhu zaštite i prezentacije.

Radovi su obavljeni na tekstilnom odjelu Restauratorskog centra u Ludbregu tijekom kojih je izrađena detaljna pisana, grafička i fotografska dokumentacija svih faza radova, počevši od zatečenog stanja predmeta s velikim oštećenjima kao posljedice korištenja i izlaganja u crkvi, što joj je bila osnovna namjena, a potom pohrane i izlaganja u sklopu stalnog postava Muzeja. Slijedi opis provedenih restauratorsko-konzervatorskih radova s obzirom na vrstu i opseg nastalih oštećenja te slijed provedenih postupaka.

U zaključku je iznesen problem prezentacije i čuvanja tekstila velikog formata. Bit će prezentirana i neka druga iskustva koja su uvažavana prilikom izrade prijedloga o načinu prezentacije u sklopu stalnog postava Muzeja, i to nakon završenih konzervatorsko-restauratorskih radova na zastavi.

O PROBLEMU ČUVANJA I IZLAGANJA TEKSTILA VELIKOG FORMATA

U časopisu *Restauro* objavljen je tekst Marie Theresie Worch (Worch 2002:576-579), vodeće restauratorice tekstila Bavorske službe zaštite spomenika kulture iz Münchena, koji se temelji na njezinim iskustvima u preventivnoj konzervaciji zastava. Autorica iznosi najčešće uzroke oštećenja tekstila velikog formata, kon-

kretno zastava, načine na koje se to može izbjeći pravilnim čuvanjem i izlaganjem, da bi se tako usporio proces prirodnog propadanja materijala. Iz teksta se može iščitati da se restauratori tekstila diljem svijeta bave istim problemima na prijelazu 19. na 20. stoljeće, uzrokovanim većinom nepravilnim čuvanjem i izlaganjem tekstila tijekom duljeg vremena, te problemima saniranja nastalih oštećenja kao posljedicama prethodnih loših rješenja.

Posebno je istaknut problem zastava koje su oko 1900. godine bile tretirane kao ukrasne pozadine i dekoracije povijesnih ambijenata (vijećnica, crkava, holo-va), što je glavni uzrok njihova oštećivanja te uništenja osnovnih fizikalnih karakteristika. Glavni uzroci tih oštećenja bila su dijagonalna opterećenja koja nastaju kao posljedica nepravilnog položaja tijekom izlaganja. Zbog izlaganja djelovanju UV i IC zraka iz sunčane svjetlosti nastala su fotokemijska oštećenja, dok je do gubitka elasticiteta i čvrstoće došlo zbog nedostatka vlage te djelovanjem čestica prašine u zraku.

Cehovska zastava iz Koprivnice bila je izlagana u sličnim uvjetima tijekom svoje povijesti čuvanja pa su i na njoj nastala oštećenja koja su navedena u uvodnom dijelu, a bit će detaljnije opisana u poglavlju o zastavi.

UKRATKO O POVIJESTI CEHOVA U KOPRIVNICI

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj cehovska udruženja većim se dijelom osnivaju i doživljavaju uspon tijekom 17. i 18. stoljeća. Potkraj 18. st. sve jačim razvojem manufakturne proizvodnje cehovi gube na važnosti, pa ih car Josip II. 1783. godine i ukida. Početkom 19. st. cehovi se djelomično obnavljaju. Međutim, s razvojem industrije, a uvjetovano time, i s razvojem građanskog društva, uspostavljaju se novi oblici građanskih udruženja i pokreta. Cehovi se drugi put i posve ukidaju carskim patentom iz 1859. godine i prerastaju u obrtna udruženja (Feletar 1979:242).

U slobodnom kraljevskom gradu Koprivnici trgovina i zanatstvo doživljavaju procvat u 17. i 18. st. pa se otada registriraju i cehovska udruženja. Prva cehovska udruženja u gradu Koprivnici prepisuju cehovska pravila srodnih udruženja iz drugih gradova u kojima su ona postojala i prije.¹ (Filić 1946:13, Brozović 1946:21) Najstarija povelja koprivničkih obrtnika datira iz 1635. godine, a odnosi se na osnivanje novog cehovskog udruženja zlatara, kovača, bravara, mačara, remenara i sedlara.² (Bach 1946:75) Taj ceh je, unatoč mnogim promjenama, još u

¹ Gradovi Zagreb i Varaždin najprije su poprimili običaje i uređenje cehovskih udruživanja po uzoru na susjedne zemlje (Mađarska, Austrija, Češka). Koprivnički čizmari i mesari prepisuju pravila varaždinskog čizmarskog (1672.) i mesarskog ceha (1697.).

² Za izradu spomenute povelje novog ceha koprivnički obrtnici poslužili su se prijepisom cehovskih

19. st. uživao ugled „starog ceha“, što znači da su njegovi članovi imali posebno pravo stupanja na počasnom, posljednjem mjestu u procesijama.

Svaki ceh posjedovao je škrinju u kojoj su se čuvali razni dokumenti i isprave, tablice koje su majstorima i kalfama služile kao dokaz pripadnosti, pečatnjak, obavezan protokol sa strogo propisanim pravilima ponašanja, kako u privatnom životu tako i u poslovanju, te zastavu. Zastava je bila zaštitni znak ceha ili obrta i služila je za isticanje njegovih simbola jer su na njoj bili ispisani najvažniji podaci o dotičnom cehu. U vrijeme svečanih prigoda i proslava nosili su ih djetići u procesijama ispred majstora s kojima su sudjelovali u povorci. S obzirom na simboliku prikaza na cehovskim zastavama, lako je zaključiti da su cehovi imali vrlo važnu ulogu ne samo u društvenom nego i u vjerskom životu zajednice.

Od svih devet poznatih cehova u gradu Koprivnici, sačuvano je malo materijalnih dokaza. Podaci o tim materijalnim dokazima mogu se pronaći u zborniku Muzeja grada Koprivnice, iz razdoblja neposredno nakon njegova osnivanja 1945. godine, u kojemu prvi kustos muzeja dr. Leander Brozović navodi imena pojedinačnih donatora muzeju kao i darivane predmete. Dok je inventar škrinja cehovskih udruženja sačuvan u malom broju pojedinačnih predmeta, Brozović navodi da su „barjaci“, koje je 1946. godine darovao Savez hrvatskih obrtnika, kompletno spašeni jer su se čuvali u župnoj crkvi Sv. Nikole u Koprivnici, odakle su predani Muzeju. Svi ti predmeti i danas su pohranjeni u Muzeju u sklopu zbirke cehalija: zastave, škrinje, razni alati, tablice, pravila i cimeri, kalupi i razni proizvodi, a među njima se posebno ističu *remeki*, predmeti koje su kalfe izrađivali za majstorski ispit. Povjesničar Franjo Horvatić u svojem je članku „Iz povijesti koprivničkih cehova“ (Koprivnica 1986:135-141) opisao najvažnije predmete iz cehovske zbirke i među njima je obrađeno svih osam spomenutih zastava. Dvije od navedenih osam jesu zastave cehovskih udruženja i datiraju prije 1856. godine, a ostalih šest zastava obrtničkih zadruga datira iz druge polovice 19. stoljeća.

Zastave cehovskih udruženja, kao i zastave obrtnih zadruga, imaju zajedničke opće karakteristike:

- oblik im je pravokutan ili s dva šiljka poput lastina repa
- izrađene su od jednoboje tkanine (zelene, crvene, zlatnožute) s utkanim uzorkom
- u središnjem dijelu zastavnog lista imaju umetnutu obostrano slikanu sliku s likovima sveca zaštitnika ili Majke Božje
- na tkanini su izvezeni ili naslikani simboli obrtnika
- na tkanini su izvezeni ili naslikani natpisi kojima zazivaju pomoć sveca zaštitnika riječima „moli za nas“ i godina izrade.

povlastica koji su dobili od zagrebačkog ceha.

CEHOVSKA ZASTAVA IZ MUZEJA GRADA KOPRIVNICE

Najstarija cehovska zastava spominje se kod nas u Hrvatskoj) u pisanim dokumentima već u prvoj polovici 17. st. (Borošak - Marjanović 1996:17, 43, 76 - 77), a u drugoj polovici 19. st. nastaje velik broj raznovrsnih zastava obrtničkih udruženja.

Cehovske i obrtničke zastave imale su oblik trokuta ili pravokutnika, s vrškom ili bez njega, a najčešće su bile izrađene od jednoboynih (crvenih, žutih, zelenih) svilenih tkanina s utkanim uzorkom (damast) koje su ponekad u jednom sloju, a ponekad u dvostrukom, obrubljene resama. Vrlo su često prema izgledu to tipične crkvene zastave s umetnutom slikom sveca zaštitnika nekog ceha i s prikazima cehovskih grbova i amblema. Zastavno polje pričvršćeno je na jedno-bojno ili višebojno oslikano drveno koplje mjedenim kalotastim zakovicama, a na vrhu ukrašeno metalnim šiljkom najčešće izrađenim od srebra na proboj.

Zastava obrtničke zadruge u Koprivnici, bivšeg ceha češljara, užara, tokara, brijača, medičara, pekara i sapunara³ iz Zbirke cehalija Muzeja grada Koprivnice datirana je u drugu polovicu 19. stoljeća, točnije u godinu 1870. na temelju sačuvanog natpisa nanesenog zlatnim pigmentom izravno na tkaninu. Dimenzije zastave su 373 x 198 cm, a ima oblik lastavičjeg repa s dva vrlo dugačka kraka. Zastavno polje sastavljeno je od četiri međusobno spojene trake jednostruke, smaragdnozelene damastne tkanine sa stiliziranim biljnim ornamentom, karakterističnim za drugu polovicu 19. st.⁴ (Vučković, 2011.). U sredini polja umetnuta je slika na platnu obostrano slikana, a s obje strane obrubljena je ukrasnom trakom s resama od zlatne srme. Cijelo zastavno polje je oko vanjskog ruba obrubljeno pozamenterijskom trakom od pozlaćene srme te ukrasnom trakom s resama. Na vrhovima obaju krakova visi po jedna kićanka izrađena od tokarenog drveta opletenog zelenom svilom i srebrnom srmom te ukrašena dugačkim resama. Kićanke su učvršćene za vrhove zastave sistemom omči uz pomoć gajtanskih traka i duguljastih, drvenih puceta.

Na aversu slike prikazana je sveta Marija s Djetetom, a iznad slike na tkanini, usporedno sa zaustavnim kopljem, ispisan je natpis zlatnom bojom „SVETA MARIJA 1870.“ Na reversu slike je središnji ovalni medaljon s likom sv. Luke evanđelista, a oko njega je raspoređeno sedam manjih, kružnih medaljona sa simbolima sedam cehova (češljara, užara, tokara, brijača, medičara, pekara i sapunara). Iznad slike, na tkanini se nalazi nastavak teksta „MOLI ZA NAS 1870“.

³ Predmet je inventiran pod inv. br. 4305[0].

⁴ U depou MAK-a u Beču sada su pohranjene tzv. Metrozijeve knjige uzoraka tkanina iz Textil Gewerbe Museuma (TGM). Te knjige uzoraka daju pregled proizvodnje svilenih tkanina u bečkim manufakturama od sredine 18. st. do kraja 19. st. U jednoj od tih knjiga uzoraka iz druge polovice 19. st. nalazi se i uzorak tkanine od kojeg je izrađena zastava iz Koprivnice.

Zastavno polje učvršćeno je na koplje najprije redom čavlića, a nakon još jednog kruga omatanja oko koplja, redom mesinganih zakovica širokih, kalotastih kapica. Koplje je izrađeno od tokarenog drveta i obojeno zelenom bojom, a na vrhu ukrašeno srebrnim vrškom s Kristovim monogramom uokvirenim zrakama sunca. Izradio ga je varaždinski zlatar Vinko Kunić koji je neko vrijeme živio i radio u Koprivnici (Bach, 1977.).

Zastave cehovskih udruženja, pa tako i navedena zastava, bile su nakon izrade izložene u župnoj crkvi Sv. Nikole u Koprivnici. O mjestu njihova izlaganja neposredno nakon izrade možemo saznati iz sljedećeg citata dr. Rudolfa Horvata koji se bavio proučavanjem povijesti grada Koprivnice: „Svaki je ceh imao stalan oltar, kod kojeg se služila Sv. Misa, koju je on plaćao. Isto tako imao je svaki ceh u župnoj crkvi pohranjenu svoju zastavu. Ova bijaše pričvršćena uz onu klupu, u kojoj su prigodom svećanih zgoda sjedili predstavnici dotičnog ceha“ (Horvat 1991:185-186). Kako je već navedeno u uvodnom tekstu, zastave su u Muzej predane 1946. godine. Do tada su se čuvale u župnoj crkvi. Taj podatak govori u prilog tezi da je to bilo jedino mjesto njihova čuvanja do transporta u Muzej. Stoga možemo zaključiti da su zastave, pa tako i zastava iz koprivničkog Muzeja, cijelo vrijeme bile izložene u župnoj crkvi Sv. Nikole u Koprivnici i vjerojatno su visjele na koplju u kosom položaju, na što ukazuju i vidljiva oštećenja.

Kasnije, na inicijativu osnivača i prvog kustosa Muzeja, dr. Leandera Brozovića, četrdesetih godina 20. st. uslijedila je akcija spašavanja obrtničkih insignija pa su među njima, 1943. godine, sakupljene i dvije cehovske zastave (Ernečić 2001:21-35.). Međutim, kako tada nije bilo drugog raspoloživog prostora, pogotovo muzeja koji bi prihvatio prikupljenu građu, za pohranu je korišten župni dvor. Nakon otvaranja prvog Muzeja grada Koprivnice 1951. godine u kući Sulimanić, u prvom muzejskom postavu izložen je tek manji broj predmeta iz zbirke cehalija jer „...nije bilo mjesta u skućenim dvoranama!...“ (Brozović, 1953.) pa su zastave kao i ostali predmeti bili očišćeni, označeni, spremljeni u drvene sanduke i pohranjeni u spremište (Mesarić 2007:13). Neposredno prije nego što su restoratori HRZ-a 2006. godine preuzeli zastavu, zastave su još uvijek, zbog skućenosti prostora depoa u Zgradi magistrata, bile pohranjene u spremištu Galerije, gdje su doduše bile zaštićene od djelovanja UV zraka, ali odložene u uspravnom položaju oslonjene na zid, omotane oko koplja i zaštićene tanjim kartonom.

OPIS OŠTEĆENJA ZASTAVE IZ KOPRIVNICE

Posljedice nepravilnog izlaganja u dugom nizu godina u crkvi pokraj oltara, a poslije pohranjivanja u Muzeju, velika su mehanička i fotokemijska oštećenja koja su razorila izvornu strukturu tkanine, ali i ostalih materijala koji su korišteni na zastavi.

Tkanina ima mnogo mrlja nepoznatog porijekla i cijela je vrlo prašna. Osnovna zelena boja svilene damastne tkanine velikim je dijelom izbljedjela, tako da se izvorna boja može vidjeti jedino na dijelovima omotanima oko stijega. Na velikom dijelu tkanine niti svilene osnove su popucale, istrošile se ili nedostaju pa su zato nastali zjevovi i rupe. Pozamenterijske trake od pozlaćene i posrebrene srme su izluzane i od oksidacije potamnjele. Svilene zelene rese mjestimično su pokidane i zapetljane, a boja im je također dijelom izbljedjela. Natpis zlatnim pigmentom mjestimično je potamnio, a manjim dijelom i nedostaje, zbog slabljenja korištenog veziva. Srebrni vrh koplja u cijelosti je bio potamnio od oksidacije, prelomljen na spoju cijevi za nasadivanje i jabuke, a vršak sa zrakama izvijen. Slika je bila iskrivljena te je imala dijagonalne nabore (nakon dugogodišnjeg izlaganja viseći u kosom položaju). Oslikani sloj je zajedno s preparacijom mjestimično popucao pa čak i otpao zbog neadekvatnog čuvanja namatanjem oko stijega.

PROVEDENI KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI⁵

Konzervatorsko-restauratorski radovi na zastavi provedeni su u Hrvatskom restauratorskom zavodu, Restauratorskom centru u Ludbregu, kontinuirano od 2006. do 2010. godine, a tijekom izvođenja pojedinih faza radova određivao je priljev financijskih sredstava koje je većim dijelom osiguralo Ministarstvo kulture RH, a manjim dijelom Muzej grada Koprivnice (Grad Koprivnica).

Postupak restauriranja zastave bio je specifičan prije svega zbog velikih dimenzija zastave (198 x 374 cm) kao i zbog toga što je izrađena od raznovrsnih materijala: svilene tkanine, pozamenterijskih traka od svile, metalnih niti i lameta (pozlaćeno srebro), uljanim bojama obostrano oslikanog lanenog platna, zlatnog pigmenta; a cjelinu sa zastavnim poljem činili su i drveno, tokareno i obojeno koplje, srebrni vršak koplja s Kristovim monogramom te mesingane zakovice. Svaki dio zahtijevao je poseban tretman koji je određivala sama građa pa je bila nužna dekompozicija. S druge strane, postupak izrade zastave bio je vrlo složen pa je u interesu očuvanja izvornih tehnologija i postupaka (poput šavova) dekompozicija bila djelomična, čime je zahvat postao složeniji, naročito u fazi čišćenja i saniranja oštećenja. Dodatni problem nastao je zbog činjenice da zastava ima dva lica pa je prije donošenja odluke o metodama konzervatorsko-restauratorskog postupka trebalo na početku definirati na koji će način zastava biti prezentirana u Muzeju i koja će se strana zastave tretirati kao njezino lice.

Na samom početku, prije bilo kakvih zahvata, izrađena je detaljna fotografska, pisana i grafička dokumentacija kojom su zabilježeni svi bitni detalji izrade i

⁵ Pogledati tekst autorice Ade Vrtulek Gerić u katalogu izložbe *Medičari i soječari u Koprivnici*. Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 2006.

sva nastala oštećenja. Zatim su uzeti uzorci tkanina i metalnih dijelova za kvalitativnu analizu kojom su se utvrdili korišteni materijali. Nakon provedenih detaljnih kemijskih i fizikalnih analiza, povijesnih istraživanja i povijesno-umjetničke formalne analize, prikupljeni su važni podaci za bolju valorizaciju predmeta i odabira metoda rada.

Saznali smo da je zastava izrađena od jednobojnog svilenog damasta boje smaragda koji je bio vrlo raširen u drugoj polovici 19. st. za izradu svjetovnih i crkvenih predmeta. Za spajanje dijelova tkanina zastavnog polja i ukrasnih traka na njemu korišten je pamučni konac u više nijansi. Ukrasne trake prišivene na tkaninu bile su izrađene tkanjem od svilenih niti smaragdne boje, metalnih niti i lamela izrađenih od pozlaćenog srebra. Slika umetnuta u središnje polje zastavnog polja bila je izrađena klasičnom tehnikom ulja na platnu (obostrano slikanog), s tankom krednom preparacijom i lazurnim slojem boja. Za izradu natpisa, obostrano, iznad umetnute slike korišten je zlatni prah otopljen u šelaku koji je nanesen na damastnu tkaninu prethodno tretiranu tutkalom.

Uslijedila je faza dekompozicije. Odvojeno je zastavno polje od koplja i srebnog ukrasnog vrška, a zatim i slika od zastavnog polja. Na taj je način bilo moguće posebno tretirati tkaninu s ukrasnim trakama, sliku, metal i drvo. Tkanina i drveni dijelovi podvrgnuti su dezinfekciji anoksi metodom.

Prije početka radova na tkanini, provedene su analize na postojanost boja kako bi se mogla donijeti ispravna odluka o metodi čišćenja radi uklanjanja nago-milane površinske prljavštine i mrlja. Analiza je pokazala da su svilena tkanina i rubne rese izrađene od svilenih niti vrlo nepostojane boje pa je mokro čišćenje i izravnavanje bilo moguće njihovim natapanjem i ovlaživanjem otopinom etilnog alkohola. Izravnavanje ovlažene tkanine i oštećenih niti osnove i potke, te svilenih resa provedeno je uz pomoć staklenih utega postupnim sušenjem. Slijedila je priprema za sanaciju oštećenja tkanine. U tu je svrhu bila pripremljena krepelin svila obojena u odgovarajućem tonu tkanine i na nju naneseo reverzibilno ljepilo. Tako pripremljena nova svilena tkanina parcijalno je položena na oštećena mjesta izvorne tkanine i termičkim postupkom učvršćena za nju. Sva sanirana mjesta zatim su prošivena konzervatorskim bodom svilenim filamentom. Ukrasne trake od metalnih niti i lameta kemijski su očišćene od površinskog oksidirajućeg sloja, a potom isprane i izravnane staklenim utezima.

Slika koja je imala neravnine, radi relaksacije je tretirana u komori s alkoholnim parama, a zatim izravnata napinjanjem na radni podokvir na kojem je nastavljen postupak čišćenja površinske prljavštine, saniranje oštećenja platnenog nosioca i sloja osnove, te retuš slikanog sloja.

Slova naneseo zlatnim pigmentom na tkaninu su učvršćena tutkalom, a nedostajući dijelovi rekonstruirani zlatnim prahom u šelaku.

Metalni dijelovi (zakovice i srebrni vršak) obnovljeni su u privatnoj radionici za restauraciju metala. Sanirana su oštećenja i očišćen površinski oksidirajući sloj.

Nakon završenih radova na svim sastavnim dijelovima zasebno, zastavno polje je ponovno sastavljeno u cjelinu te pohranjeno u kutiju od kartonske ljepenke zaštićeno slojem beskiselnog papira, svojim rubnim dijelovima namotano na valjke, dok je središnji dio sa slikom položen ravno.

Kad su radovi bili gotovi, izrađen je koncept muzejske prezentacije zastave unutar stalnog postava, preporuka za čuvanje i izlaganje tekstilnih predmeta velikog formata te elaborat o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima.

UPUTE O ČUVANJU I IZLAGANJU

Na temelju proučene dostupne literature⁶ kao i navedenih primjera iz svakodnevne muzejske prakse u nas i u inozemstvu⁷, mogu se u nekoliko točaka dati opće upute o čuvanju i izlaganju tekstila velikog formata:

1. Tkanine, a posebno zastave, treba zaštititi od štetnih djelovanja dijela spektra sunčane svjetlosti, a dodatnu umjetnu rasvjetu regulirati tako da ne izazove promjene u boji i isušivanju tkanina.

2. Tkanina se treba čuvati u prostoriji s primjerenim mikroklimatskim uvjetima; posebno treba pripaziti na relativnu vlagu, jer preniske ili previsoke vrijednosti mogu potaknuti djelovanje štetnih čimbenika.

3. Za izlaganje tekstilnih predmeta preporučuju se vitrine od stakla, pleksi-glasa ili polikarbonata, a unutar njih ugradnja materijala koji reguliraju vlažnost. Važan je i položaj vitrina u odnosu na zidove jer treba omogućiti cirkulaciju zraka. Rasvjeta bi trebala biti izvan vitrine da ne bi utjecala na dodatno isušivanje zraka u vitrini.

4. Za izlaganje zastava vješanjem treba koristiti držače koji se moraju izgledom uklopiti u prezentaciju. Vješanje nije moguće u svim slučajevima, posebno u slučaju jakog oštećenja tkanine, a ako se koristi taj način izlaganja, treba biti izveden tako da sprečava dodatna oštećenja tkanine.

⁶ U Povijesnom muzeju u Zagrebu čuvaju se brojna crkvena ruha i zastave, u rasponu od srednjeg vijeka do novijeg doba. Od 1992. godine sustavno se provode konzervatorsko-restauratorski zahvati, a posebna se pažnja pridaje uvjetima za čuvanje i deponiranje te materijalima za pohranu.

⁷ Tijekom 2008. godine autorica teksta bila je na studijskom putovanju u Lyonu, gdje je posjetila Muzej tekstila i primijenjenih umjetnosti (*Musées des Tissus et des Arts décoratifs de Lyon*), potom Muzej umjetnosti i povijesti u Ženevi (*Musée d'art et d'histoire de Genève*) s namjerom da upozna najnoviju muzejsku i konzervatorsko-restauratorsku praksu u spomenutim ustanovama. Godine 2011. boravila je u Beču, posjetivši MAK (*Museum des Angewendete Kunst*), gdje je također upoznata s istom problematikom kao i s dijelom građe u depou koja se odnosi na proizvodnju tekstila u bečkim manufakturama tijekom 19. stoljeća.

5. Za oštećene zastave preporučuje se izlaganje na vodoravnoj ili koso postavljenoj podlozi obloženoj mekom tkaninom s eventualnim manjim učvršćenjima za nosivu podlogu.

6. U depoima za pohranu tekstila važno je osigurati primjerene uvjete. Najbolje bi bilo zastave čuvati u vodoravnom položaju u ormarima s ladicama, zaštićene od prašine. U slučaju skućenog prostora, mogu se čuvati namotane na role u vodoravnom položaju bez dodatnih opterećenja te zaštićene navlakom.

7. Depoi trebaju biti klimatizirani, ventilirani i bez osvjetljenja, redovito čišćeni i pregledavani da bi se spriječila pojava štetočina. Dobri higijenski uvjeti i optimalna tzv. relativno hladna i suha klima preduvjeti su za preveniranje opasnosti od napada štetočina te rasta gljivica i plijesni.

PRIJEDLOG PREZENTACIJE ZASTAVE

Nakon uvida u zatečeno stanje zastave i provedene postupke konzervacije i restauracije, kao i na temelju nekih prijašnjih iskustava iz muzejske i konzervatorsko-restauratorske prakse o problemima čuvanja i izlaganja muzejske građe, stručna komisija⁸ razmotrila je načine izbjegavanja pogrešaka u budućoj prezentaciji zastave, a time i daljnja oštećenja, pa je zaključila sljedeće:

1. Zastavu treba izložiti ili čuvati u vodoravnom položaju, a maksimalna dopustiva kosina površine za izlaganje može biti do 15%. Mišljenje je da bi svaki veći kut preopteretio tkaninu.

2. Za izlaganje treba staklena vitrina. Gornja ploča stakla mora biti dovoljno čvrsta u odnosu na površinu da se njome može manipulirati bez opasnosti da se razbije. Preporuka je da se upotrijebi kemijski inertno, nereflektirajuće staklo, otporno na udarce. Dopustivo je u određenim okolnostima korištenje pleksiglasa istih karakteristika.

3. Preporučuje se da se u slučaju izlaganja staklena vitrina prekriva tamnim tekstilom kao zaštita od svjetla. U slučaju izlaganja, zastavu treba povremeno okretati i svjetlu izlagati podjednako obje strane.

4. Podloga na koju će zastava biti položena mora biti od nekoliko slojeva:

- drvena ploča mora biti od suhog i mekog drveta (kiselosti približno pH 7)
- na dasku položen beskiseliniski i neupijajući karton
- na karton treba položiti laneno platno, prethodno oprano (bitno da nema impregnaciju).

⁸ Komisiju su činili kustosi D. Ernečić i D. Jalšić Ernečić iz Muzeja grada Koprivnice, konzervatori Ž. Laszlo iz MDC-a i V. Bobnjarić - Vučković iz Restauratorskog centra HRZ-a u Ludbregu te konzervator-restaurator savjetnik B. Rundek Franić iz Tekstilnog odjela HRZ-a.

5. U slučaju da zastava ne bude izložena, za pohranjivanje u ormaru s ladicama treba joj pripremiti podlogu kao i pri izlaganju, a potom je prekriti lanenim platnom ili *tyvekom* za zaštitu od prašine.

6. Za čuvanje i izlaganje treba se pridržavati svih standarda uobičajenih u muzejima: temperatura od 16 °C, a relativna vlažnost zraka od 50 %, uz potpuni mrak u spremištima, a u izložbenom prostoru jačina svjetla od najviše 50 luksa (najviše 45.000 luks-sati/godišnje) te ultraljubičasto zračenje od najviše 75 $\mu\text{W}/\text{lm}$.

ZAKLJUČAK

Osnovni uvjet za pravilno čuvanje i izlaganje muzejskih predmeta je osiguranje kvalitetnog prostora. One muzejske ustanove koje su smještene u građevinama koje su namjenski građene za muzejsku djelatnost, svakako su u prednosti u odnosu na muzeje koji su smješteni u građevinama koje su izvorno imale drugu namjenu. Naime, u pravim je muzejima vjerojatno unaprijed predviđena sva potrebna infrastruktura za pravilno čuvanje i izlaganje artefakata. Muzeji koji su to postali prenamjenom, u nepovoljnijoj su situaciji jer je češći slučaj da su se potrebe muzeja morale prilagoditi građevini, a ne obratno, posebno ako je riječ o starijem objektu, k tome povijesnom i zaštićenom. U takvim građevinama teško je osigurati prostore s primjerenim uvjetima za izlaganje i čuvanje.

Drugi bitan čimbenik za dobro vođenje muzejske zbirke je i financijska potpora, a poznato je da je ona u većini slučajeva nedostatna. Oprema za izlaganje i čuvanje te potrebni materijali i pribor (npr. beskiselinski papir i sl.) skupi su i većini nedostupni pa se muzealci moraju domišljati na razne načine da bi svoje zbirke zaštitili i održavali njihovo koliko-toliko dobro stanje.

Konzervatorsko-restauratorska struka se kao i muzejska razvijala i mijenjala. U prošlosti je često bilo „krivih koraka u postupcima“ prilikom čuvanja i izlaganja, kao i loših postupaka restauracija. Međutim svi oni, iz današnje perspektive, možda loši postupci u svrhu očuvanja muzejskih predmeta izvodili su se u skladu s tadašnjim saznanjima na području muzeologije, konzervacije i restauracije, a na temelju tadašnjih dostignuća na polju tehnologije i znanosti. Danas se u prošlosti počinjene „štete“ tijekom prijašnjih konzervatorsko-restauratorskih radova nastoje ispraviti i popraviti, a nove spriječiti. Preferira se preventivna konzervacija muzejskih predmeta jer se takvim postupcima nastoji produljiti njihovo trajanje uz osiguranje optimalnih uvjeta. Danas se u muzejima uvelike vodi računa o zadovoljenju tih osnovnih uvjeta za pravilno čuvanje i izlaganja građe, pa tako i tekstilnih predmeta (jer su to posebno osjetljivi i krhki artefakti), a sve u skladu s najnovijim saznanjima iz muzeološke i konzervatorsko-restauratorske prakse.

LITERATURA I IZVORI

1. Dr. Ivan BACH, *Varaždinski zlatari Juraj Kunić i njegov sin Vinko*, Radovi IPU 7/1983. Zagreb, 1983, str. 14 - 75
2. Dr. Ivan BACH, *Najstarija cehovska povelja, Koprivnica, 1977*, str. 75.
3. Bilješke sa studijskih putovanja Venije Bobnjarić - Vučković u Lyonu, Ženevi (2008.) i Beču (2011.).
4. Jelena BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, *Zastave kroz stoljeća – zbirka zastava i zastavnih vrpca iz Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb, 1996.*, str. 17, 43, 76 – 77.
5. Dr. Leander BROZOVIĆ, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice 1946. - 1953.*, Koprivnica, 1953.
6. Dr. Leander BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978.
7. Dražen ERNEČIĆ, *Povijesni i kulturno - povijesni odjel Muzeja grada Koprivnice*, u: Vodič Muzeja grada Koprivnice 1951. - 2001., Koprivnica, 2001., str. 21 – 35.
8. Dragutin FELETAR, *Koprivnički čizmarski ceh*, u: Podravski zbornik '79., Koprivnica, 1979., str. 242 – 256.
9. Rudolf HORVAT, *Povijest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Koprivnica, 1991., str. 185 - 186 (pretisak).
10. Franjo HORVATIĆ, *Iz povijesti koprivničkih cehova*, u: Podravski zbornik '86., Koprivnica, 1986., str. 135 – 141.
11. HORVATIĆ, Franjo, *Iz povijesti koprivničkih cehova*, u: Podravski zbornik '76., Koprivnica, 1976., str. 146.
12. PAVIČIĆ, Snježana, *Tekstil-Paramenta. Crkveni tekstil Hrvatskoga povijesnog muzeja*, Zagreb, 1998., str. 57.
13. Ada VRTULEK GERIC, *Provedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na zastavi cehova iz Zbirke cehalija Muzeja grada Koprivnice*, u: katalog izložbe Medičari i svjećari u Koprivnici, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 2006., str. 87 – 92.
14. Maria Theresia WORCH, *Fahnenflucht vor'm Restaurieren?*, u: Restauro No. 8/2002., Roma, 2002., str. 576 - 578.
15. Zbirka cehalija, *Akvizicije dr. Leandera Brozovića 1945.-1962. u Muzeju grada Koprivnice*, Katalog izložbe, Koprivnica, 2007.

SAŽETAK

O PROBLEMU ČUVANJA, OBNOVE I PREZENTACIJE POVIJESNOG TEKSTILA VELIKOG FORMATA

(NA PRIMJERU CEHOVSKE ZASTAVE IZ MUZEJA GRADA KOPRIVNICE)

Muzej grada Koprivnice posjeduje zbirku zastava koprivničkih cehovskih i obrtnih udruženja. Zastave su do pohrane u Muzeju 1946. godine bile izložene u župnoj crkvi ovješene pokraj oltara. Zbog toga su bile izložene raznim nepovoljnim mikroklimatskim uvjetima (svjetlu, vlazi, mikročesticama prašine, insektima), a budući da je tekstil vrlo osjetljiva materija, na njima su nastala mnogobrojna oštećenja (mehanička, fotokemijska, kemijska, fizikalna). Pohranom u Muzeju zastave će biti očuvane od daljnjeg propadanja kako bi i dalje svjedočile o djelovanju cehovskih udruženja. U svojim počecima, Muzej je mogao samo djelomično utjecati na proces zaustavljanja propadanja te tekstilne građe jer, prema današnjim suvremenim konzervatorskim načelima, nije imao ni prostorne ni financijske mogućnosti da potpuno osigura adekvatan način njihova čuvanja i izlaganja. Nakon podužeg vremena njihove pohrane u Muzeju, pristupilo se konkretnijoj zaštiti i obnovi. Suradnja na tom projektu uspostavljena je s Restauratorskim centrom Ludbreg Hrvatskog restauratorskog zavoda, gdje je obnovljena jedna od najstarijih i najvrjednijih zastava cehova brijača, češljara, medicara, pekara, užara, sapunara, tokara. Nakon temeljite i vrlo zahtjevne obnove, a u svrhu daljnjeg očuvanja, predložen je način njezine prezentacije u sklopu stalnog postava Muzeja koji je izrađen u skladu s osnovnim suvremenim načelima konzervatorske struke. U uputama ekspertne grupe preporučeno je da zastava punom dimenzijom bude prezentirana položena na ravnu, blago nakošenu plohu (najviše 15%) unutar vitrine zaštićene staklom, dok u prostoriji trebaju biti osigurani osnovni mikroklimatski uvjeti (temperatura zraka od 16 °C, relativna vlažnost zraka od 50 %, a maksimalna rasvjeta do 50 luksa). Stalna kontrola i održavanje stabilnih mikroklimatskih uvjeta važan je čimbenik za pravilno i sigurno čuvanje muzejskih i drugih artefakata, čime se produljuje njihovo trajanje.

Ključne riječi: cehovska udruženja; cehovska zastava; muzej; povijesni tekstil; pohrana; čuvanje; mikroklimatski uvjeti; obnova; prezentacija.

SUMMARY

THE PROBLEM OF CONSERVATION, RESTORATION AND PRESENTATION OF LARGE HISTORIC TEXTILES

(THE EXAMPLE OF A BANNER FROM THE TOWN OF KOPRIVNICA MUSEUM)

The Town of Koprivnica Museum has in its possession a collection of guild banners. These textile banners have been stored in the Museum since 1946, after they had been removed from the Koprivnica parish church where they hung beside alters. Textiles are extremely fragile materials and these banners were exposed to various bad microclimatic conditions (light, dust, humidity and insects) that caused extensive damage (mechanical, chemical, photochemical, physical). The museum storage of the banners was to preserve and record the guild period in Koprivnica. Initially, the Museum had limited options to stop further degradation of the textile artefacts as it neither had the financial support nor the facilities to insure adequate storage for effective preservation and display. The Museum has now initiated a project for their conservation and restoration of the artefacts. The main partner in this project is the Restoration Centre Ludbreg of the Croatian Conservation Institute from Zagreb. This institution has completed the restoration and conservation of one of the oldest and the most valuable banners from the Museum collection – the banner of the barber, hairdresser, mead and gingerbread, baker, cord maker, soap boiler and turner guilds. The restoration process was very complex and long-lasting, so it is very important to decide how the banner will be kept and stored at the Museum after restoration. Advice from an expert panel suggested that in accordance with contemporary conservation principals, the banner could be kept and displayed inside the Museum showroom. It should however, be displayed lying on a flat, slightly inclined surface (max. 15%) inside a showcase covered by glass. The showcase has to be placed in a room under controlled conditions at a temperature of 18-22°C, relative humidity of 45-55 % and maximum lighting of 50 lux. Constant control and maintenance of adequate microclimatic conditions are very important factors in the safekeeping of textile artefacts making them more resistant to further degradation.

Key Words: guilds; banner; museum; historic textiles; microclimatic conditions; conservation; restoration; presentation.

Slika 1. Zastava iz Muzeja grada Koprivnice, lice 2 prije radova (foto HRZ 2006.)

Slika 2. Zastava iz Muzeja grada Koprivnice, lice 1 prije radova (foto HRZ 2006.)

Slika 3. Desni krak zastave: detalj s vidljivim oštećenjima (foto HRZ 2006.)

Slika 4. Lijevi gornji ugao zastave: detalj s vidljivim oštećenjima tkanine, slike, oslikanih slova i ukrasnih traka (foto HRZ 2006.)

Slika 5. Detalj oštećenja damasta (foto HRZ 2006.)

Slika 6. Detalj oštećenja rubne pozamanterijske trake i resa (foto HRZ 2006.)

Slika 7. Lijevi gornji ugao: detalj saniranog oštećenja damastne tkanine, slike, slova na tkanini, ukrasnih traka uz rub slike i zastave (foto HRZ 2009.)

Slika 8. Desni krak zastave: detalj saniranog oštećenja damasta (foto HRZ 2009.)

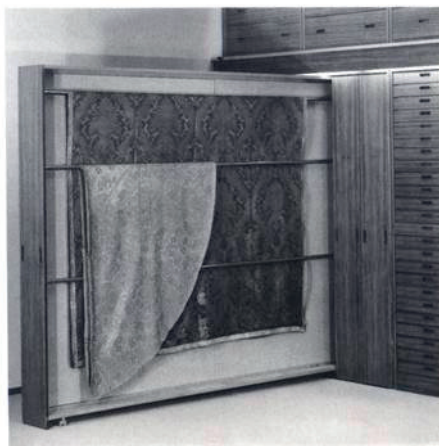
Slika 9. Zastava, lice 1 nakon završenih radova (foto HRZ 2009.)

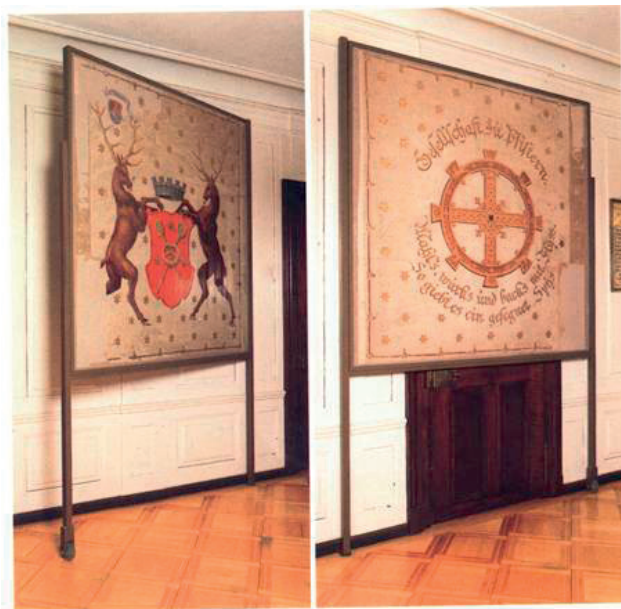
Slika 10. Zastava, lice 2 nakon završenih radova (foto HRZ 2009.)

Slika 11. Zastava u spremniku za čuvanje (foto HRZ 2009.)

Slika 12. Primjer pravilnog čuvanja tkanina velikog formata u depou

Slika 13. Primjer izlaganja tkanina velikog formata (presnimljeno)

Slika 14. Primjer izlaganja tkanine velikog formata (presnimljeno)